

Nyelvi változó – nyelvi változás

A 9. Élőnyelvi Konferencia
(Szeged, 1996. augusztus 22–24.)
előadásai

Szerkesztette: Sándor Klára

JGYF Kiadó
Szeged, 1998

Tartalomjegyzék

Előszó.....	5
Kontra Miklós: <i>Gondolatok a (-bVn) és a (-bV) nyelvi változókról</i>	9
Kassai Ilona: <i>Csoda-e, ha suksükölünk?</i>	23
Szende Tamás: <i>A szerkezeti tagolás változása a mai magyar beszéd- közlésben</i>	27
Cseh Márta: <i>Ragtalan határozóinkról</i>	31
Bagi Ferenc: <i>A mai magyar írott köznyelv egyszótagú szavainak hangtana</i>	45
Sándor Klára: <i>Amiért a szinkrón elemzés foszladozik</i>	57
Fenyvesi Anna: <i>Nyelvkontaktus és nyelvvesztés az amerikai magyarban: a hasonlóságok sorsa a McKeesport-i beszélők nyelvében</i>	85
Lanstyák István – Szabómihály Gizella: <i>Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban</i>	99
Szabómihály Gizella – Lanstyák István: <i>Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban</i>	113
Simon Szabolcs: <i>Nyelvi változók a szlovákiai magyar sajtóban</i>	123
Papp György: <i>A helynevek (településnevek) bel- és külviszonyragos használata mint nyelvi változó</i>	141
Katona Edit: <i>Helyviszonyragok használata a zentai magyarok nyelvében</i>	151
Borbély Anna: <i>A magyarországi románok beszédstílusai</i>	159
Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: <i>A megszólítás változatai az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatóinak körében</i>	171
Raffai Éva: <i>A megszólítás változatai Szabadkán és Szegeden</i>	179
Király Attila: <i>Tudnák én ez mellett mást is mondani – változás a változók megítélésében</i>	189
Láncz Irén: <i>A bánáti származású szabadkai lakosok nyelvhasználatának változása</i>	203

Nyelvkontaktus és nyelvvesztés az amerikai magyarban: a hasonulások sorsa a mckeesporti beszélők nyelvében*

Dolgozatomban egy amerikai magyar közösség, a nyugat-pennsylvaniai McKeesport magyarjai beszédének egy hangtani vonatkozását, a hasonulások sorsát vizsgálom. A mckeesporti beszélőktől gyűjtött nyelvi adatok azt mutatják, hogy a sztenderd magyarban kötelezően érvényesülő hasonulások (a zöngességi hasonulás, a teljes palatalizációk és a *-vall/-vel* rag *v*-jének hasonulása) itt eltérő módon jelentkeznek: fakutatóvá válnak. Ez a változás mind az amerikai angol, mind pedig a nyelvvesztés hatását tükrözi. A hasonulások megőrzése, ill. meg nem őrzése a beszélők generációbeli hovatartozásától (emigráns vagy második generáció) függ.

A VIZSGÁLAT MÓDSZERE ÉS AZ ADATKÖZLŐK

A mckeesporti magyarok nyelvhasználatát teljességében vizsgáló dolgozatomban (Fenyvesi, 1994) – melynek a jelen dolgozat mindössze egyik részeredményéről számol be, bár az eredeti dolgozaténál részletesebb módon – a sztenderd magyar és 20 mckeesporti beszélők által beszélt magyar nyelv között fonológiai, morfológiai, mondattani, lexikai, valamint megszólításbeli különbségeket tártam fel. Az eredeti vizsgálat, és egyúttal a jelen elemzés alapjául összesen hat órányi, adatközlőnként 15–20 perces interjúrészlet (azaz mintegy 240 gépelt oldalnyi lejegyzett szöveg) szolgált, amelyek során az adatközlők életükről és magyar nyelvhasználatukról beszéltek. A mckeesporti adatközlők magyarja összesen 52 nyelvi jellemzőben bizonyult eltérőnek a sztenderd magyartól. A feltárt 52 jegynek körülbelül kétharmada már ismert a szakirodalomból az amerikai magyar jellemzőjeként (vö. főleg

* Ez a dolgozat a „How assimilation affects assimilations: The loss of phonological processes in American Hungarian” című, az Albuquerque-ben 1995. június 30-án a Symposium on Language Loss and Public Policy konferencián előadott, angol nyelvű előadásom átdolgozott változata. Ezúton is köszönetet mondok Sally Thomasonnak, Christina Bratt Paulstonnak és Kontra Miklósnak kutatásom és a dolgozat írása során nyújtott szakmai segítségükért, valamint Sally Thomasonnak, Susanne McLaughinnak, és Don Peckhamnak a dolgozat angol nyelvű és Lanstyák Istvánnak a dolgozat magyar nyelvű változatához főzött hasznos kritikai észrevételeiért.

sation) esete jelentkezik, ahol a kölcsönzés és a nyelvvesztés hatása nem választható szét empirikusan.

A hasonulások esetében is ez utóbbi helyzet áll elő. Részleges elveszésük beutudható egyrészt az amerikai angol hatásának, hiszen abban ilyen hasonulások nincsenek, és azok hiánya az amerikai magyart az amerikai angolhoz teszi hasonlóbbá. Ugyanakkor egyszerűsödés és redukálódás is történik elveszésükkel az amerikai magyar fonológiában: a hasonulások hiányával elvész a hatásukra kialakuló átátszatlanság (opacity); mivel pedig hiányuk nem teremt a nyelv fonológiai vagy morfológiai rendszerének más pontján komplikációt, bizony állíthatjuk, hogy egyszerűsödés történik. Az összeolvadás és egyúttal a palatális mássalhangzók elveszése ezen kívül csökkenti a fonológiai szegmentumok számát is. A /dʲ/ és a /tʲ/ eliminálását célzó tendencia az amerikai angolban a fonológiai folyamatokon kívül is, fonémikus összeolvadásként (phonemic merger) is érvényesül: fonológiai környezettől függetlenül a /dʲ/ sok második generációs beszélőnél [dʒ]-ként vagy [d]-ként realizálódik, és a /tʲ/ [č]-ként való ejtésére is van néhány beszélőnél példa. Megjegyzendő az az érdekes tény is, hogy a /dʲ/-t és a /tʲ/-t érintő változások nem teljesen párhuzamosan történnek. A /dʲ/ sokkal gyakrabban és sokkal több beszélőnél lesz [dʒ]/[d], mint a /tʲ/ [č]: a mckeesporti adatközlők körében a második generációsok fele csak [dʒ]-ként vagy [d]-ként ejti a /dʲ/-t, [dʲ]-ként sohasem, és együtődük mind a három hangot használja a /dʲ/ realizálására, a /tʲ/-t [č]-ként azonban csak ketten ejtik. Figyelemre méltó az a tény is, hogy az /nʲ/ hang palatálisan realizálódik minden mckeesporti beszélő beszédében, csakúgy, mint a South Bend-iekében (Kontra 1990 tanúsága szerint).

Az amerikai magyar hasonulások így a nyelvvesztés strukturális oldalának Campbell és Muntzel (1989) által összefoglalt folyamatai közül kettőre nyújtanak jó példát: a fonológiai distinkciók kiküszöbölésének tendenciájára, és kötelező szabályok fakultatívvá válására.

KÖVETKEZTETÉSEK

A hasonulások elveszése, mint bemutattam, csak a második generációsok beszédét érinti. A négy hasonulás közül három, az összeolvadás, az /l- és /v-hasonulás, nem automatikus morfofonémikus folyamat a sztenderd magyarban: az első kettő csak toldalékok előtt lép fel kötelezően, a harmadik pedig még szűkebb környezetben, csak két meghatározott toldalék előtt megy végbe. Részleges elveszésük és a rájuk jellemző nagyfokú variabilitás kialakulása a második generációsok beszédében valószínűleg annak tudható be, hogy nehezebb őket megtanulni, mint az automatikus morfofonémikus szabályokat. Ezt az is alátámasztja, hogy a zöngességi hasonulást, amely automatikus morfofonémikus (vagyis általánosan kötelező posztlexikális) szabály, minden második generációs mckeesporti megtanulja valamennyire, és az egyikük esetében sem vész el teljesen. A zöngességi hasonulást tehát megtanulják,

de csak fakultatívan használják, míg a szűkebb fonológiai környezetben fellépő szabályokat részben meg sem tanulják.

A bevándorlók hasonulásai, anyagom tanúsága szerint, következetesen érvényesülnek. Azonban több olyan, a mckeesporti korpuszban fellelhető jelenség, amely legalább részben a nyelvvesztés hatásának (részben pedig az amerikai angolból vett strukturális kölcsönzésnek) tudható be, egyaránt jelentkezik mind első, mind második generációs magyarok beszédében. S bár az első generációsok beszédét érintő, nyelvvesztésre is visszavezethető változások száma kevesebb, mint a második generációsok magyarjára jellemző ilyen változásoké, ezek a változások nem elhanyagolhatóak: a bevándorlók beszédének sok részletére kiterjednek. Fonológijukban ilyen az emelkedő kérdőintonáció kialakulása; a morfológiai rendszerben az alanyi és tárgyaz ragozás keverése (pl. *Ilonkát tanított* ahelyett, hogy *Ilonkát tanította*, vagy *nem érted* mindent ahelyett, hogy *nem értesz* mindent), névszói viszonyragok keverése és elvesztése (pl. *kiszaladt az úton* ahelyett, hogy *kiszaladt az útra*, és *egyszer egy hónap* ahelyett, hogy *egyszer egy hónapban*), a birtokos személyragok elvesztése a dativus-possessivusi szerkezetben (pl. *nincs nekem gyerek* ahelyett, hogy *nincs nekem gyereke*), és a töváltóztató főnevek alakjainak szabályossá tétele (pl. *szók*, *hót*, és *nehézen* alakok használata a *szavak*, *havat*, és *nehézen* helyett); és a fókusz és a *pro*-drop lebomlását mutató különböző változások a szintaxisban (pl. az *Azelőtt hol dolgozott?* kérdésre az *Én dolgoztam a vágóhídon* válasszal, és nem *A vágóhídon dolgoztam*-mal való felelés).

Az a tény, hogy a nyelvvesztés hatását mutató több változás is végbemegy a bevándorlók beszédében, de a hasonulások elveszése nem, azt is jelezheti, hogy az ilyen folyamatok elveszése nagyobb valószínűséggel jelentkezik nyelvüket tökéletlen nyelvelsajátítás miatt elvesztő beszélők között, mint olyanoknál, akik anyanyelvüket eredetileg teljes mértékben elsajátították, és akiknél a nyelvvesztés a felejtés és az anyanyelv rendszeres használatának hiánya miatt lép fel. Az általam elemzett adatok alapján nem zárható ki, hogy a hasonulásokat a „felejtő” beszélők is elveszthetik, csak az állapítható meg, hogy az ilyen folyamatok náluk sokkal kisebb mértékben vannak kitéve változásnak, mint a „tökéletlen nyelvelsajátítók” körében.

E hipotézis helyességének megvizsgálása azonban csak a beszélőknek mindkét csoportját felmérő esettanulmányban lehetséges. A nyelvvesztőknek mindkét csoportját, mind „felejtőket”, mind pedig „tökéletlen nyelvelsajátítókat” képviseltető nyelvi szituáció relatíve gyors lefolyású nyelvcsere helyzetében, tehát a helyzet természetéből kifolyólag elsősorban emigráns környezetben található. Bár viszonylag sok, emigráns nyelvet leíró tanulmány létezik, sajnálatos módon igen kevés az olyan, amely morfofonemikus szabályok meglétéről vagy elveszéséről szolgálna információval. Azok közül a tanulmányok közül, ahol a vizsgált nyelv (vagy legalábbis annak „óhazai” változata) tartalmaz hasonulásokat, mindössze Seaman 1972-es, amerikai görögöt, és Hammerová és Ripka 1994-es, amerikai szlovákok

vizsgáló munkája tér ki egyáltalán morfofonemikus folyamatok tárgyalására, a többi (Albin és Alexander 1972-es, Jutronic 1971-es, és Jutronic-Tihomirović 1985-ös szerb-horvát, Kučera 1990-es cseh, Lyra 1962-es lengyel, Meyerstein 1959-es szlovák nyelvhasználat USA-beli alakulását vizsgáló tanulmánya) nem.

Seaman a hasonulásoknak az amerikai görögben való sorsáról csak röviden annyit közöl, hogy ott az *s* hangnak az azt megelőző *l* vagy *m* hatására való, a sztenderd görögre jellemző zöngésedése „meglepően ritka”, csakúgy, mint a *t* és *k* zöngésedése az azt követő nazális hatására (1972:171). Az ilyen zöngésedés „általában nem jelentkezik kiszámítható módon sem a görög közösség egészében, sem pedig az egyes beszélők nyelvhasználatában”,⁶ de azért tapasztalható variabilitás a nyelvhasználatukban: „egyazon beszélő néha használja a helyes mássalhangzóváltakozást, néha pedig nem” (Seaman, 1972:171). Seaman azonban sajnos nem ad információt arra nézve, hogy mely generációhoz tartoznak azok a beszélők, akiknek a beszédében ez a jegy előfordul.

Hammerová és Ripka még ennél is szűkszavúbb a magyaréhoz hasonló zöngésedés szerinti hasonulás amerikai szlovákbeli hiányának tárgyalásában: mindössze annyit jegyeznek meg, hogy az általuk vizsgált második generációs szlovákoknál „a helyes *chlab dal* (jelentése: 'a fiatalember adott') ... helyett gyakran találtunk olyan helytelen [sic!] alakot, mint a *chlap dal*, ahol a *p* nem hasonult a zöngés *d*-hez” (Hammerová és Ripka 1994:70). Tanulmányukból nem tudjuk meg azonban, hogy vajon a zöngéségi hasonulás ilyen hiánya kiterjed-e minden más érintett mássalhangzóra, és azt sem, hogy az mennyire általánosan jelentkezik a beszélőknél.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban a sztenderd magyarban kötelezően érvényesülő négy hasonulási folyamat amerikai magyarbeli sorsát vizsgáltam. Azt találtam, hogy ezek az első generációs mckeesporti magyaroknál a sztenderd magyarral azonos módon megmaradnak, míg a második generációsoknál nagyfokú variabilitás jön létre mind az egyes beszélők között, mind pedig az egy-egy beszélő beszédén belül. A hasonulásoknak ez a részleges elvesztése a kölcsönzés és a nyelvvesztés együttes hatásának tudható be. Mivel a bevándorlók beszédének más jegyeiben világosan észlelhetők a nyelvvesztés következményei, a mckeesporti adatokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a hasonulások elvesztése valószínűbb azoknak a beszélőknek a körében, akiknél a nyelvvesztés tökéletlen nyelvsajátításból következően jelentkezik, mint azoknál, akik a felejtésből következően kezdik el anyanyelvüket elveszteni. E hipotézis helyességének vizsgálata azonban csak további, mindkét beszélőcsoport nyelvhasználatát felmérő tanulmányban lehetséges.

JEGYZETEK

- 1 Az eredeti tanulmányban (Fenyvesi, 1994) 20 adatközlő magyar nyelvhasználatát vizsgáltam. Egyikőjüket, egy második generációs magyart azonban kihagytam a jelen dolgozatban tárgyalt

- elemzésből, mivel a vele készített interjú során a négy vizsgált hasonulásból háromra nem fordult elő példa. (Ezt az okozta, hogy őt és igen beszédes bevándorló férjét, kérésükre, együtt interjúoltam, és a férj számos alkalommal felesége szavába vágva válaszolta meg a feleséghez intézett kérdéseket.)
- 2 Imre szerint az *-val/-vel* v-jének hasonulása hiányzik a „Nyitra – Ipoly torkolat – Hatvan – Gyöngyös – Eger – Rozsnyó határolta területen, Kassa vidékén, Nagyszőlős táján, ill. Erdély egyes keleti részein” (1971:266). Mivel azonban adatközlőim (illetve második generációsok esetében, szüleiük), illetve, a mckeesporti református templom anyakönyvének tanúsága szerint a helybeliek legnagyobb része ettől keletebbre fekvő helyekről származtak, véleményem szerint a jelen elemzésből figyelmen kívül hagyható a nem-hasonító nyelvjáráások kérdése.
 - 3 Egyetlen kivételt képez ez alól az egyik 56-os adatközlő által egyszer produkált alak, amelyben hiányzik az *l*-összeolvadás (*tanulják* [ˈtɒnu-ɟa:k]).
 - 4 Lanstyák Istvánnak tartozom köszönettel azért, hogy erre a tényre felhívta figyelmemet.
 - 5 Annak okát, hogy e tanulmányok szerzői nem vizsgálják és nem is említik hasonulások sorsát, elsősorban abban látom, hogy ezek a szerzők (csakúgy, mint pl. Kontra, 1990 is) az általuk vizsgált nyelv helyesírási szabályainak megfelelően, mindössze néhány szubfonemikus változást (mint pl. retroflex *r*-t, velarizált *l*-t, vagy hosszú magánhangzók helyébe lépő kettőshangzókat) megjelölve, s nem szűk fonetikus átirásban jegyezték le korpuszaikat, s ez a módszertani megoldás már eleve kizárta azt, hogy a helyesírásban általában nem tükröződő hangtani folyamatokban végbemenő változásokra fény derüljön.
 - 6 Az eredeti angol nyelvű forrásokat saját fordításomban idézem.

HIVATKOZÁSOK

- 1990 *Census of population and housing*. CD-ROM Summary tape file 3A.
- Albin, Alexander és Ronelle Alexander. 1972. *The speech of Yugoslav immigrants in San Pedro, California*. The Hague: Nijhoff.
- Bartha Csilla. 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi disszertáció, Budapest.
- 1995. A nyelvvesztés néhány rendszerbeli szimptomája amerikai magyarok nyelvhasználatában. In: Laczkó Krisztina (szerk.), *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*, 34–44. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék.
- Campbell, Lyle és Martha C. Muntzel. 1989. The structural consequences of language death. In: Nancy Dorian (szerk.), *Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death*, 181–196. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dégh, Linda. 1992. *Hungarian-American ethnicity in Indiana*. Kézirat, Indiana University, Bloomington, IN.
- Dorian, Nancy C. 1981. *Language death: The life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dorian, Nancy C., szerk. 1989. *Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fenyvesi, Anna. 1994. *Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian*. M.A. thesis, University of Pittsburgh. (Megjelent a *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics* 3. kötetében, 1995-ben, 1–117).
- 1996. The case of American Hungarian case: Morphological change in McKeesport, PA. *Acta Linguistica Hungarica* 43:381–404.

- Fenyvesi, Anna. 1994. *Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian*. M.A. thesis, University of Pittsburgh. (Megjelent a *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics* 3. kötetében, 1995-ben, 1–117).
- 1996. The case of American Hungarian case: Morphological change in McKeesport, PA. *Acta Linguistica Hungarica* 43:381–404.
- Hammerová, Louise és Ivor Ripka. 1994. *Speech of American Slovaks – Jazykové prejavy amerických Slovákov*. Bratislava: Veda.
- Huffines, Marion Lois. 1989. Case usage among the Pennsylvania German sectarians and nonsectarians. In Nancy Dorian (szerk.), *Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death*, 211–226. Cambridge: Cambridge University Press.
- Imre Samu. 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jutrońić, Dunja. 1971. *Serbo-Croatian and American English in contact: A sociolinguistic study of the Serbo-Croatian community in Steelton, Pennsylvania*. State College, PA: Pennsylvania State University disszertáció.
- Jutrońić-Tihomirović, Dunja. 1985. *Hrvatski jezik v SAD*. Split: Logos.
- Kontra Miklós. 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kučera, Karel. 1990. *Česky jazyk v USA*. Praha: Univerzita Karlova.
- Lyra, Franciszek. 1962. *English and Polish in contact*. Bloomington, IN: Indiana University Ph.D. disszertáció.
- Meyerstein, Goldie Piroch. 1959. *Selected problems of bilingualism among immigrant Slovaks*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Ph.D. disszertáció.
- Mühlhäusler, Peter. 1977. *Pidginisation and simplification in language*. Canberra: Pacific linguistics.
- Seaman, David P. 1972. *Modern Greek and American English in contact*. The Hague: Mouton.
- Thomason, Sarah Grey, és Terrence Kaufman. 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Vago, Robert. 1991. Paradigmatic regularity in first language attrition. In Seliger, Herbert és Robert Vago (szerk.), 241–251. *First language attrition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kontra, 1990 a South Bend-i nyelvhasználatról; de többre utal Bartha, 1993, 4. fejezet és Bartha, 1995 is a detroiti magyarral kapcsolatban), s körülbelül egyharmada olyan, amely a mckeesporti magyar nyelvhasználat elemzésének kapcsán került először tárgyalásra. Ilyenek többek között a hangsúlyos rövid magánhangzók megnyúlása (pl. *iszik ahelyett, hogy iszik*), a kizárólag aspektuális jelentést hordozó igeekötők elveszése (pl. *ismerjük majd?* ahelyett, hogy *megismerjük majd?*), igeekötős igeek egyszerűsödése (a *be-* és *ki-* igeekötők használata a *megy* és *jön* igeekkel egyéb igeekötők és igeek helyett, pl. *május, mikor kijöttünk az iskolából* ahelyett, hogy *májusban, mikor befejeztük az iskolát*), névszói viszonyragok felcserélése és elveszése (pl. *jöttem anyukának* ahelyett, hogy *jöttem anyukához*, és *két év ezelőtt* ahelyett, hogy *két évvel ezelőtt*), a helyviszonyt jelölő névszórágok rendszerének egyszerűsödése (a névszórágokat érintő változásokról ld. Fenyvesi, 1996), a birtokos személyjeleknek a datívus-possessivusi szerkezeten kívüli elveszése (pl. *az ő mama beszélt szlovákon* ahelyett, hogy *az ő mamája beszélt szlovákul*), a többesszámú birtokost jelölő morféma más morfémákkal való helyettesítése (pl. *az ő testvérek* ahelyett, hogy *az ő testvérei*), a testvérekre utaló szavak angolból való kölcsönzése (pl. *egy fiútestvérem volt* ahelyett, hogy *egy öcsém volt*), és a jelen dolgozatban részletesen tárgyalt hasonulások elveszésének kérdése is.

Az adatgyűjtés helyszínéül szolgáló kisváros, McKeesport Pittsburgh-tól kb. 15 km-re délkeletre helyezkedik el, az USA legfontosabb, a Nagy Tavaktól délre elterülő, Chicagótól a keleti partig húzódó, bányászatra és acélgyártásra alapuló volt iparvidékének szívében. Az 1880-as évektől a II. világháborúig terjedő időszakban itt talált munkát és telepedett le a kelet-európai bevándorlók legnagyobb hányada, többek között a magyar emigránsok legtöbbször is. A város a XX. század első felében élte virágkorát, amikor is a helyi acélgyárak a helybeli magyar, lengyel, szlovák, szerb, ukrán stb. lakosság egészének a megélhetését szolgáltatták. Ebben az időben az egyes etnikumoknak nagy számban voltak saját templomai, klubjai, boltjai, kocsmái és egyéb intézményei.

Az acélipar II. világháború utáni felszámolásának eredményeképpen mára a város kelet-európai etnikumú szigetei mind majdnem teljesen eltűntek, a fiatalabb nemzedékek a városból máshova költöztek. A bevándorlók és leszármazottaik anyanyelvhasználatának közösségi szinterei a néhány, még mindig működő templomra korlátozódnak. Az 1990-es népszámlálás idején a város 26 ezer lakosából egyezer vallotta magát magyar származásúnak, és mindössze 161 tüntette fel a magyart az otthonában beszélt nyelvként (1990 Census). A városban egyetlen magyar (azaz főleg magyarokat tömörítő és magyar nyelvű istentiszteleteket tartó) gyülekezet maradt, a McKeesporti Független Magyar Református Templom, melynek közössége körülbelül 100 főből áll. Az adatgyűjtést ennek a gyülekezetnek a tagjai között végeztem. A gyülekezet magyarul beszélő tagjai majdnem kizárólag életük 60-as és 70-es éveiben járnak, és származásukat tekintve két csoportból, a század-

eleji bevándorlók gyerekeiből és 56-os bevándorlókból állnak. Kivételt csak a negyvenes éveiben járó lelkész, hasonló korú felesége, és két kisiskolás gyerekük képez. Annak ellenére, hogy a gyülekezet tagjainak nagy része beszéli valamilyen szinten a magyart, mindennapi társalgásban csak elenyésző számukhasználja.

A felmérés adatközlői közül az első generációs beszélők (azaz a bevándorlók) mindegyike az emigrálás idejéig, huszonéves koráig csak magyarul beszélt. Ők, saját bevallásuk szerint, legalább felearányban használják a magyart a házastársukkal való mindennapos beszélgetéseik során. A második generációs adatközlők mind bevándorló szüléiktől tanulták, és gyerekkorukban a környezetükhöz tartozó felnőttekkel való érintkezésben használták. Nagy részük ma egyáltalán nem használja mindennapos kommunikációja során. McKeesport második generációs magyarjai egymás közt soha nem beszélnek magyarul, csak első generációs társaikkal, és azokkal is csak akkor, ha az illető a házastársuk vagy közeli ismerősük. Azonban még ez utóbbi szituációban sem kizárólag magyarul folyik a társalgás. Mivel McKeesportban már nincs olyan bolt, vendéglő, vagy orvosi rendelő, ahol a kiszolgálás magyarul folyna, a magyar csak informális beszélgetésben, egymást évtizedek óta ismerő emberek között használatos. A helybeliek között magyarországi magyarok igen ritkán fordulnak meg: rokonok csak elvétve látogatnak el ide, és az istentiszteleteken mindössze egyetlen Pittsburgh-ben tanuló budapesti házaspár vesz részt (velük a helybeliek egyaránt használják az angolt és a magyart).

Így a magyar, nyelvészeti szempontból, kihaló nyelvnek tekinthető McKeesportban, a Dorian (1981:8) által használt értelemben: a felnövő nemzedék nem sajátítja el szüleitől, és a beszélők nem használják azt mindennapos kommunikációjuk során.

A felmérés 19 adatközlője¹ közül 17-en a mckeesporti református templom gyülekezetének tagjai, akik sok éve és nagyon jól ismerik egymást. A fennmaradó két adatközlő Pittsburgh-ben lakik és nem tagja a mckeesporti gyülekezetnek, de annak több tagját jól ismeri és azokkal különböző rendezvényeken (ünnepek vagy egyéb összejövetelek alkalmával) gyakran találkozik. Ők ezért szociolingvisztikailag a mckeesporti beszélőközösség tagjainak tekinthetők. A 19 adatközlőből 15-en második generációs magyarok. Közülük 14-en (négy férfi és tíz nő) százeleji emigránsok gyerekei, akiknek életkora az adatgyűjtés idején 58 és 83 év között volt, egy pedig 56-os magyarok egyetemista korú fia. A négy Magyarországon született adatközlő mind felnőttként került az USA-ba, ketten 1956-ban (mindkettő férfi, 58 ill. 63 évesek), egy 49 éves nő 1969-ben, és egy 40 éves nő 1985-ben. Bár felmérésemben a második generációs és bevándorló adatközlők aránya nem ideális, mindenképpen jól tükrözi a mckeesporti közösség összetételét, hiszen az USA-ban született magyarok sokkal nagyobb számban találhatóak McKeesportban, mint a bevándorlók.

A mckeesporti magyar közösséget, mint az USA sok más hagyományos magyar közösségét is, érdekes társadalmi-gazdasági homogenitás jellemzi. A magyar eredetű hagyományos városi közösségek jelenlegi (és volt) tagjainak nagy többsége a Nagy Tavak államainak ipari központjaiban letelepedett paraszti származású emigránsok leszármazottaiból áll. Az értelmiségi, polgári és felsőbb társadalmi rétegekből származó magyar bevándorlók általában nem velük együtt, hanem az USA területén szétszórtnan, általában közösségeket nem alkotva telepedtek le, s paraszti sorsból munkássá vált honfitársaikkal általában nem tartottak kapcsolatot. Több más amerikai emigráns csoporttal ellentétben, a munkássorú magyarok sem óhazai családi vagy településbeli kapcsolatokat követve telepedtek le az USA-ban, hanem ott, ahol megélhetést találtak, s ahonnan gyakran továbbköltöztek, ha máshol jobb lehetőség adódott (Dégh, 1992). A közösségeknek azok a tagjai, akik a munkássorból feljebb emelkedtek, általában kiköltöztek a majdnem kizárólag munkások lakta negyedekből, az együtt maradó közösség társadalmi-gazdasági arculatát ezzel változtatlanul hagyva.

A mckeesporti közösséget is ez a társadalmi háttér jellemzi: a gyülekezet kizárólag munkásosztálybeliekből áll, felsőfokú végzettséggel csak a lelkész és felesége rendelkezik.

A mckeesporti közösség a beszélők nyelvjárási hátterét tekintve is meglehetősen homogén: az adatközlők (csakúgy mint az egész közösség) legnagyobb része a történelmi Magyarország északi megyéiből (Szatmár, Borsod, Abaúj, Zemplén, Ung, Ugocsa, és Bereg megyékből) származik. Egy adatközlő Bicskén született, egynek pedig a kolozsvári származású szülei emigrálás előtt több évig Budapesten éltek.

A SZTENDERD MAGYAR HASONULÁSOK

A sztenderd magyar négy központi morfofonémikus szabálya a zöngésségi hasonulás, a /t, d, n, tʲ, dʲ, nʲ/ összeolvadása a /y/-vel, az /l/ teljes hasonulása a /y/-hez, és a *-vall-vel* és *-váll-vé* v-jének teljes hasonulása a tövégi mássalhangzóhoz.

A zöngésségi hasonulás értelmében a zörejhangok zöngésség tekintetében kötelezően hasonulnak az utánuk következő /h/-hoz vagy zörejhanghoz (a /v/ kivételével) szó belsejében vagy szóhatáron (pl. *nyolc doboztól* [nʲoldz'dobosto:l], *egy híres város* [eʲ'hi:reš'va:roš]).

Mivel a sztenderd magyar palatális hasonulások hatókörének leírásában nincs teljes közmegegyezés – nincs megbízhatóan és bizonyítóan megállapítva, hogy azok a szótó+oldalék határon kívül máshol is, tehát igekötő+ige morfémahatáron, összetett szó két tagja között és szóhatáron is kötelezőek-e – azok jelentkezését az amerikai magyarban csak a szótó+suffixum határon vizsgálom, és a palatalizációkra vonatkozó megállapításaim csak erre a fonológiai környezetre vonatkoznak.

Az egyik általam vizsgált palatalizáció a /t, d, n, tʰ, dʰ, nʸ/-t kötelezően összeolvasztja az utána következő /y/-vel és palatalizált geminátákat alkot (pl. *látja* [la:tʰʲɔ], *hagyja* [hɔdʲdʲɔ], *kínjuk* [ki:nʲnʲuk]). Ez a folyamat igen gyakori, hiszen viszonylag sok igei személyrag (a jelen idő alanyi ragozásában a mély hangrendű egyes szám harmadik, többes szám első és második személyű, a magas hangrendű többes szám első személyű ragok), a felszólító mód jele, és a harmadik személyű birtokos személyragok egy része is /y/-vel kezdődik.

A másik vizsgált, szintén kötelező palatalizáció során az /l/ teljesen hasonul az utána következő toldalékkezdő /y/-hez (pl. *sandálja* [ˈsɔnda:yyɔ], *üljenek* [ˈüyyenek], *kapálja* [ˈkɔpa:yyɔ]). Ez a hasonulás szintén igen gyakori, ugyanazon /y/-vel kezdődő toldalékok miatt.

Az negyedik hasonulás a -*vall*-vel és -*vál*-vé ragok v-jének teljes hasonulása a tövégi mássalhangzóhoz (pl. *Péterrel*, *makacsá*). Mivel a mckeesporti korpuszban a v-hasonulás csak az egyébként is valószínűleg jóval gyakrabban előforduló -*vall*-vel rag esetében fordul elő s a -*vál*-vé rag előfordulására adataim között példát nem találtam, elemzésem a v-hasonulásnak csak az előbbi eseteire vonatkozik.

Itt jegyzem még meg, hogy más palatalizációk sorsát, így a /t, d, n/ hasonulását a palatális zárhangokhoz (mint pl. az *öngyújtó* [ˈɔnˈdʲuɔtʰo:] szóban), vagy ugyan-ezen hangok hasonulását a /y/-hez (mint pl. a *kétfegyű* [ˈke:tʲedʲü:] szóban) jelen dolgozatomban nem vizsgálom.

Összefoglalva tehát, négy hasonulást vizsgálok, amely a sztenderd magyarban – mind a köznyelvben, mind pedig, Imre (1971) tanúsága szerint, a magyar nyelvjáráskörében² – kötelezően hat.

A HASONULÁSOK A MCKEESPORTI MAGYAROK BESZÉDÉBEN

A mckeesporti beszélőktől származó adatok a négy hasonulás tekintetében a sztenderd magyarénál sokkal változatosabb képet mutatnak. Mind a négy hasonulás kötelező jelleggel hat az első generációs magyarok beszédében,³ csakúgy, mint a sztenderd magyarban. A második generációs beszélők között azonban nagyfokú variabilitás tapasztalható.

A zöngéesség szerinti hasonulás fakultatívvá válik minden második generációs mckeesporti magyar beszédében: mindnyájukra jellemző az, hogy a zörejhangokat néha hasonítják, néha pedig nem (a példákban az ugyanazon szám alatt közölt adatok egyazon adatközlőtől származnak):

(1) [ˈlegtöbšɔr] és [ˈlɛktöbšɔr] *legtöbbször*

(2) [ˈmɛgħɔt] *meghalt* és [ˈetʰfiu:] *egy fiú*

(3) [ˈpitsburg] *Pittsburgh* és [nʸɔtʰsvɔnˈkiɛndzbe] *'89-ben*

Mint ahogyan azt az (1) szám alatt bemutatott példa, valamint a korpuszban előforduló más példák is mutatják, a zöngéesség szerinti hasonulás oly mértékben válik fakultatívvá, hogy sokszor ugyanaz a beszélő ugyanazt a szót is két különböző mó-

don ejti: egyszer hasonlítva, másszor nem hasonlítva. Adataim között nem találtam sem fonológiai, sem lexikális, sem másmilyen rendszerességet, amely megmagyarázhatná, hogy ez a hasonulás mikor hat és mikor nem.

A palatalizációkat tekintve, a második generációsok nyelvhasználata még a zöngésségi hasonulásánál is összetettebb képet mutat. Azokban az alakokban, ahol a sztenderd magyar szabályainak megfelelően az összeolvadásnak kötelezően hatnia kellene, az összeolvadás egyáltalán nem jelentkezik három adatközlő beszédében (4–6), fakultatívan fordul elő hatnál (7–12), és kötelezően hat négynél (13–16). (Két adatközlő beszédében nem találtam olyan alakot, ahol az összeolvadás előfordulhatott volna.)

ÖSSZEOLVADÁS NINCS:

- (4) [ˈmɛnyũk] *menjũnk*
- (5) [ˈmondɟɔm] *mondjam*
- (6) [ˈmondɟɔ] *mondja*

AZ ÖSSZEOLVADÁS FAKULTATÍV:

- (7) [ˈfojɒtyɔ] *folytatja* és [ˈtudʷa:k] *tudják*
- (8) [ˈmondɟa:k] *mondják* és [ˈmɛnyũk] *menjũnk*
- (9) [ˈmɛnyɛn] *menjen* és [ˈɔnʷɔ] *anya*
- (10) [ˈɕɔla:dya:bɔ] *családjában*, [ˈsũlõ^ufõdʷye] *szülőföldje* és [ˈtudʷa:k] *tudják*
- (11) [ˈmondya:k] *mondják* és [ˈmondʷɔ] *mondja*
- (12) [ˈtɒnityɔ] *tanítja* és [ˈva:lɒstʷya:k] *választják*
- (13) [ˈhɔzu dɟa:l] *hazudjál* és [ˈtudʷɔ] *tudja*

KÖTELEZŐ ÖSSZEOLVADÁS:

- (14) [ˈmɛnʷɛn] *menjen*
- (15) [ˈforditʷɔ] *fordítja*
- (16) [ˈmɛge:rtʷũk] *megértjük*

A (10)-es és (12)-es példák különös érdekessége az, hogy azokban az esetekben, ahol az összeolvadás nem jelentkezik, a palatalizáltság átterjed a /y/-ről az előtte előforduló zárhangra a *szülőföldje* és a *választják* alakokban. Azokban az esetekben azonban, ahol az összeolvadás megtörténik, azt az amerikai magyarra jellemző, intervokális környezetben fellépő degemináció is kíséri. (Több esetben, mint például a (8)-as és (13)-as pont alatt idézett *mondják* és *hazudjál* alakokban emellett még a [dʷ] második generációsokra jellemző [d_z]-ként való ejtése is fellép.)

Azokban az esetekben, ahol a sztenderd magyar szabályai szerint az /l/-hasonulásnak kellene jelentkeznie, három második generációs adatközlő egyáltalán nem

hasonít (17–19), kettőnél a hasonulás fakultatívan (20–21), hatnál pedig kötelezően jelentkezik (22–27). Csakúgy, mint az összeolvasást, illetve annak hiányát bemutató példák esetében, itt is majdnem minden esetben jelentkezik a degemináció. (Erre a hasonulásra a mckeesporti korpuszban öt adatközlő interjújában nem volt példa.)

HASONULÁS NINCS:

- (17) ['soyunk] *szóljunk*
- (18) ['dü:yoŋ] *dőljön*
- (19) ['hɔsna:yo] *használja*

A HASONULÁS FAKULTATÍV:

- (20) ['čina:lya:k] *csinálják* és ['čina:yo] *csinálja*
- (21) ['tɔnulyunk] *tanuljunk* és ['šɔyna:yo] *sajnálja*

KÖTELEZŐ HASONULÁS:

- (22) ['va:lsoyyɔk] *válaszoljak*
- (23) ['fɛyɛb] *feljebb*
- (24) ['pa:rtoya:k] *pártolják*
- (25) ['hɔ:yo] *hallja*
- (26) ['muffoyunk] *muffoljunk* ('költözzünk')
- (27) ['tɔnuya:k] *tanulják*

Az *l*-hasonulás elveszését részben az *l*-nek az amerikai magyarban gyakran bekövetkező velarizációja is okozhatja: a veláris *l* valószínűleg kevésbé van kitéve a palatalizáció hatásának, mint nem veláris társa.

A *v*-hasonulás hiányára is bőven akad példa a második generációs adatközlők beszédében. Öt adatközlőnél soha nem fordul elő a hasonulás (28–32), kettőnél fakultatívan jelentkezik (33–34), kettőnél pedig kötelezően előfordul (34–35). (A többi öt adatközlőtől származó adatokban nem találtam példát a *v*-hasonulás megletére ill. hiányára.)

HASONULÁS NINCS:

- (28) ['vɔšvɔl] *vassal*
- (29) ['ɛydešɔpa:mvɔl] *édesapámmal*
- (30) ['dʲerekekvel] *gyerekekkel*
- (31) ['čɔia:dvɔl] *családdal*
- (32) ['ima:ča:gokvɔl] *imádságokkal*

A HASONULÁS FAKULTATÍV:

- (33) ['mɔma:mvɔl] és ['mɔma:mɔl] *mamámmal*

(34) ['e^dma:šot] *egymással* ['süleimmet] *szüleimmel* és ['felnötekvet] *felnöttekkel*

KÖTELEZŐ HASONULÁS:

(35) ['süleimet] *szüleimmel*

(36) ['d^ere'keket] *gyerekekkel*

(A degemináció itt is sok esetben jelentkezik, ld. a (33–34)-es példákban idézett *mamámmal* és *egymással* alakokat, ill. a (35–36)-os példákat.)

A *v*-hasonulás elvesztését, mint a második generációs amerikai magyarok beszédének egyik jellemzőjét tárgyalta Kontra (1990:73) is: a South Bend-i magyarok között sem jellemző a hasonulás elveszése a bevándorlók magyarjában, a második generációsok egyharmadánál azonban igen. Arra azonban, hogy vajon a *v*-hasonulás elveszése teljes-e vagy részleges ezeknél a South Bend-i második generációsoknál, Kontra nem tér ki könyvében. A *v*-hasonulás hiányát megjegyzi még Vago is (1991:247) az általa vizsgált nyelvvesztő izraeli magyar adatközlő beszédével kapcsolatban.

Összefoglalva tehát: az első generációsoknál a hasonulások teljes mértékben megmaradnak a sztenderd magyarra jellemző formájukban, a második generációsok beszédében azonban nagyfokú variabilitás alakul ki a hasonulások előfordulásában úgy, hogy a hasonulások teljesen elvesznek, fakultatívvá válnak, vagy éppen, néhány esetben, megmaradnak.

Az 1. táblázat a hasonulások meglétét illetve hiányát összegezi adatközlőnként:

1. táblázat

AK	első generáció				második generáció														
	1	2	3	4	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Z	+	+	+	+	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±
Ö	+	+	+	+	±	±	±	+	±	-	+	+	∅	±	∅	+	-	-	∅
L	+	+	+	+(-)	+	+	∅	∅	+	+	-	-	+	∅	±	±	∅	+	-
V	+	+	+	+	+	±	+	±	-	∅	∅	∅	∅	∅	-	-	∅	-	-

AK = adatközlők + a hasonulás megléte

Z = zöngésségi h. ± a hasonulás fakultatív megléte

Ö = összeolvadás - a hasonulás hiánya

L = L-hasonulás ∅ hiányzó adat

V = V-hasonulás

A táblázatból kitűnik, hogy egy hasonulásnak egy adott adatközlő beszédében való meglétéből nem következtethető ki, hogy ugyanezen adatközlőnél egy másik haso-

nulás jelentkezik-e vagy sem, és milyen módon. Mivel az egyes hasonulásokra egyik-másik adatközlő esetében csak igen kisszámú példa akadt anyagomban, megbízhatóan nem állítható, hogy azoknál az adatközlőknél, akik a produkált alakokban például hasonítottak, vagy éppen nem hasonítottak, nem fakultatív-e a hasonulás, csak éppen a felvétel ideje alatt nem mondtak a hasonulás megléte szempontjából ellenkező alakot.⁴

Az egyetlen implikációs megállapítás és igazán megbízható következtetés, amit az eredményekről tenni lehet, az az, hogy ha a zöngésségi hasonulás egy beszélőnél legalább részlegesen elveszik (ha pl. fakultatívvá válik), akkor más hasonulásban is változás megy végbe. A variabilitást egyetlen nagyobb megszorítás korlátozza: az adatközlő generációs hovatartozása; azaz a sztenderd magyar hasonulási szabályok megőrződnek, ha első generációs beszélőről van szó, de fakultatívvá válnak a második generációs adatközlők beszédében, mind az egyes beszélőknél, mind pedig a beszélőknél mint generációnál.

A KÖLCSÖNZÉS ÉS A NYELVVESZTÉS HATÁSA

Az egyes szerzők a szakirodalomban többnyire nem különítik el egymástól a nyelvi kölcsönzés és a nyelvvesztés strukturális következményeit (vö. Campbell és Muntzel, illetve Huffines 1989-es cikkeit, ahol a szerzők a kölcsönzést a nyelvvesztés részének tekintik), feltehetően azért, mert a nyelvvesztés, szociolingvisztikai oldalát tekintve, mindig a nyelvi kontaktushelyzetben lép fel, és ezért a két folyamatot és annak strukturális következményét egy és ugyanazon folyamat részeként vizsgálják. A két folyamat strukturális hatásait azonban meg lehet, és meg is kell különböztetni, hiszen nem minden nyelvi kontaktushelyzet és nyelvvesztéshelyzet jár a kölcsönzés és a strukturális nyelvvesztés összefonódásával, és ezért fontos megkülönböztetni azokat a szituációkat, ahol a nyelvcsere mindkét jelenlég, ill. csak az egyik vagy csak a másik kíséri.

Elemzésemben a sztenderd magyar és az amerikai magyarok magyarja közötti különbségek kategorizálása során akkor tekintek egy változót a kölcsönzés következményének, ha az megfelel Thomason és Kaufman (1988:21) definíciójának és „idegen elemeknek a beszélők anyanyelvébe való inkorporálását” foglalja magába. (E definíció szerint mind kölcsönzések, mind pedig nyelvtani, strukturális jegyek átvétele a kölcsönzés folyamatának része.)

Egy nyelvi változást akkor tulajdonítok a nyelvvesztés következményének, (1) ha az olyan strukturális módosulással jár, ami a nyelvi rendszer adott pontján egyszerűsödést és/vagy redukálódást okoz (vö. Dorian, 1981:8, vagy Mühläusler, 1977) anélkül, hogy a nyelvi rendszer egy másik pontján komplikáció lépne fel, és (2) ha az nem tudható be a másik nyelv direkt hatásának. Természetesen, ha egy nyelvi változás úgy okoz egyszerűsödést, hogy attól az adott nyelv a másikhoz hasonlóbb lesz, akkor a történeti nyelvészetből ismert együttes okozat (multiple cau-